

RÓBERT LETZ

Česko-Slovenská Dohoda,
uzavřená v Pittsburghu Pa. dne 20. máje, 1918.
Podpisovali slovenských a českých organizací ve
Spoj. Státech

**Slovenskej Újv. Szövetség Németországban
és Magyarországon Kötésében**

podpisoval se polskými a rumunskými Čechy a Slovinci
v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní
organizace v zahraničí.

Podpisovali také polské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také rumunské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také české organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také polské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také rumunské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také české organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také polské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také rumunské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také české organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také polské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také rumunské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také české organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také polské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také rumunské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také české organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také polské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také rumunské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také české organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také polské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také rumunské organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

Podpisovali také české organizace v Paříži, v Bruselu a v Washingtonu, a také slovenský národ a národní organizace v zahraničí.

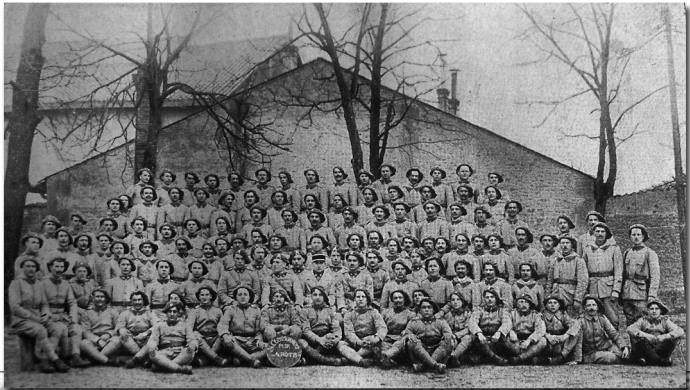
SLOVENSKÉ DEJINY

IV 1914 - 1938

SLOVENSKÉ
DEJINY
IV

Bratislava 2010

RÓBERT LETZ

Slovenské
dejiny
IV

1914 – 1938

Vydalo Literárne informačné centrum
Námestie SNP 12
812 24 Bratislava
www.litcentrum.sk

Lektoroval PhDr. Valerián Bystrický, DrSC.

Prvé vydanie
Zodpovedná redaktorka Jana Skladaná
Návrh obálky a grafická úprava Dušan Grečner
Menný a miestny register zostavila Marta Bábiková

Vytlačil: Marketing and Business Group,s.r.o.,www.polygrafcentrum.sk

© Róbert Letz 2010
Cover design © Dušan Grečner 2010

ISBN 978-80-8119-028-5

OBSAH

ÚVOD7
HLAVA I	
SLOVÁCI POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY (1914 – 1918)9
1. Situácia pred vojnou10
2. Vo vojnovom víre17
3. Domáci odboj26
4. Zahraničný odboj36
5. Finálny rok 191867
HLAVA II	
SLOVÁCI V PRVEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKE (1918 – 1938)83
1. Vznik česko-slovenského štátu84
2. Začleňovanie Slovenska do nového štátu94
3. Politický systém114
4. Politické strany120
5. Zápas o autonómiu Slovenska154
6. Križovatky zahraničnej politiky209
7. Kritický rok 1938235
8. Vyhlásenie autonómie Slovenska258
9. Slovenská spoločnosť v rokoch prvej ČSR266
10. Rozvoj slovenskej kultúry285
11. Hospodárske pomery300
Texty a výklad k obrázkom313
Literatúra314
Periodiká328
Menný a miestny register329

ÚVOD

20. storočie má osobitný význam v dejinách slovenského národa. Je to storočie plné náhlych, nečakaných zvrátov, storočie násilia, storočie totalít, súčasne však aj storočie nádejí, pokusov o pozitívne zmeny, storočie nevidaného technického pokroku... Ak sa koncom 19. storočia zdalo, že počtom malý slovenský národ nemá perspektívu a je odsúdený na postupnú asimiláciu a vystáhovalectvo, 20. storočie túto pochmúrnu perspektívu zvrátilo. V slovenských dejinách, podobne ako v dejinách iných národov sa stretávajú dve sily – konštruktívna, ktorá žičí napredovaniu národa v jeho ambícii dosiahnuť vyššiu kultúrnu, mravnú a ľudskú úroveň, a druhá, deštruktívna, ktorá túto ambíciu podlamuje, ktorá neverí vo vlastné sily a perspektívu, ktorá – aby bola silnejšia a presadila svoje ciele – hľadá často spojencov mimo domova, lebo doma nemá dostatočné zázemie. Táto sila stavia najmä na osobných a skupinových, zväčša materiálnych záujmoch. Je to zápas o bytie a existenciu, zápas o slobodu a práva, zápas tuzemský i zápas transcendentný. Toto rozdelenie sa tiahne slovenskými dejinami bez ohľadu na zmeny štátnych útvarov a politických režimov, bez ohľadu na politickú príslušnosť ľudí. Výraznejšie ho konkretizovali dve svetové vojny, ktoré zdôraznili vnútorné protiklady spoločnosti a odhalili celkovú mravnú a hodnotovú krízu. Kríza a prehlbujúce sa protiklady však súčasne otvárali perspektívu nového hľadania a vlastného sebaspytovania. Táto perspektíva je v súlade so smerovaním ľudských dejín a v nich i slovenských dejín k vyrovnávaniu disharmonických síl, k súladu, ktorý zabezpečí dôstojné miesto každému človeku a každému národu.

Slovenské dejiny 20. storočia sú silno poznačené fenoménom tragickosti. Úsilie presadiť víziu lepšieho a kvalitnejšieho života Slovákov, spojené s veľkými obeťami, sa akoby vymyká z rúk politikov a napokon sa pod nepriaznivým vplyvom vonkajších a vnútorných okolností končí vo svojom protiklade. Ak sa zdá, že cieľ bol dosiahnutý, nakoniec spoločenský život vyúsťuje do paradoxného popretia pôvodných ideálov a treba začínať znova a hľadať nové východiská. Početne slabé a heterogénne vedúce elity narážajú na vnútorné a vonkajšie bariéry, ktoré často nedokážu prekonať a stávajú sa iba nástrojom vonkajších vplyvov. Aj na Slovensku sa bojovalo ostro kto z koho. Zrod novej politickej kultúry po roku 1918 sprevádzal súčasne neľútostný politický zápas,

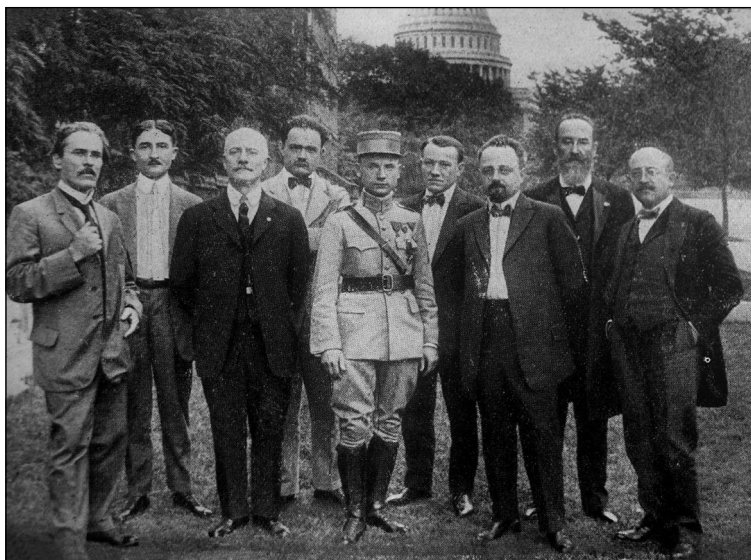
ktorý bol inou formou a úrovňou zápasu za rešpektovanie národných, občianskych a ľudských práv. Dosiahnutie vlastnej štátnosti so všetkými atribútmi v roku 1939 je súčasne ponížením do stavu kolaborácie s nacistickým Nemeckom. Vízia sociálne spravodlivej spoločnosti ústi do komunistického systému, popierajúceho základné práva. Slovenské dejiny sú teda v 20. storočí najmä dejinami paradoxov, dejinami striedania a nových začiatkov, dejinami, v ktorých akoby sa ideály obracali vo vlastný opak, dejinami, keď ostalo veľa skrytého, nedopovedaného a nedokončeného.

Štvrtý zväzok diela Slovenské dejiny je vymedzený rokmi 1914 až 1938, teda začiatkom prvej svetovej vojny a vyhlásením autonómie Slovenska v rámci Česko-Slovenskej republiky. Z začiatkom 1918 ako medzníkom by znamenalo vytrhnúť sled udalostí bez možnosti poznania ich najbližších časových súvislostí. Prvá svetová vojna, a následne rok 1918, mali markantný vplyv na vznik úplne novej politickej a spoločenskej situácie pre Slovákov i pre celú Európu a svet. Zmena, ktorá v roku 1918 zasiahla zásadným spôsobom slovenský národ – vznik česko-slovenského štátu a systému parlamentnej demokracie – bola taká silná a radikálna, že ďalšie historické zmeny možno v istom zmysle považovať za reakcie na ňu a vyrovnávanie sa s ňou. Táto skutočnosť podčiarkuje dôležitú líniu syntézy slovenskej národnej myšlienky s myšlienkou demokratickou v duchu kresťanského humanizmu v moderných slovenských dejinách. Tento zväzok by sa dal ukončiť vznikom slovenského štátu v roku 1939. Mníchovská dohoda a vyhlásenie autonómie Slovenska v rámci Česko-Slovenska však priniesli po dvadsiatich rokoch existencie Česko-Slovenska zásadnú zmenu, ktorá bola zmenou štátoprávnou – naplnili sa požiadavky slovenských autonomistov – a súčasne aj zmenou politického systému z parlamentnej demokracie na autoritatívny spôsob vlády.

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

HLAVA

I

SLOVÁCI POČAS
PRVEJ SVETOVEJ VOJNY
(1914–1918)

1. SITUÁCIA PRED VOJNOU

Nespokojnosť so štátnym usporiadaním dualistického Rakúska-Uhorska Slovenskú spoločnosť v predvečer prvej svetovej vojny charakterizuje hospodárska, kultúrna a politická nerozvinutosť. Tvrdý maďarizačný tlak a masové vyst'ahovalectvo pre ňu znamenali stagnáciu a úpadok. Vzťahy medzi Viedňou a Budapešťou boli napäté. Dualistický kompromis sa zdal obom stranám prežitý a hľadalo sa nové riešenie. Krízu dualizmu ohlasovalo rýchle striedanie uhorských vlád, ťahajúce sa kompetenčné spory, rôznosť politického systému a rozdielne tempo vývoja a modernizácie spoločnosti. V tejto situácii sa hľadali východiská, ktoré by ponúkli nové a trvalejšie riešenie pre budúcnosť monarchie, a tým i stabilitu v stredoeurópskom priestore. Predvídavi politici videli východisko vo federalizácii Rakúska-Uhorska.

Plán Aurela Popoviciho Preto veľkú pozornosť vyvolala napríklad kniha lekára Rumuna Aurela C. Popoviciho Spojené štáty veľkého Rakúska. Politické štúdie k riešeniu národnostných otázok a štátoprávnych kríz v Rakúska-Uhorsku (Die vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und Staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn), ktorá vyšla v Lipsku roku 1906. Popovici navrhoval pretvoriť Rakúska-Uhorsko na 16 národných samosprávnych oblastí, pričom Uhorsko navrhoval rozdeliť na päť samosprávnych celkov: 1. Maďarmi obývané Maďarsko 2. Slovensko 3. Sedmohradsko 4. Chorvátsko-Slavónsko 5. Srbská Vojvodina. Každá z týchto oblastí by mala vlastný krajinský snem, ktorý by vysielal delegátov do centrálného parlamentu. Do kompetencie centrálného parlamentu by patrili veci zahraničnej politiky, obrany, financií, ciel, železníc, civilného a trestného práva. Popri centrálnom parlamente by existovala i centrálna vláda. Ako štátny jazyk sa predpokladala nemčina. Vnútorne prebudovanie monarchie na etnickom princípe by si vyžiadalo zrušenie starých historických hraníc a rešpektovanie národnostných ostrovov. Popovici sa vo svojom diele vyjadril: „*Hodina udrela, všetky národy sú v tábore Rakúska a čakajú na oslobodenie z dualistického jarma. Má sa ríša Habsburgovcov udržať, alebo zaniknúť? Ešte môže všetko dobre dopadnúť, ešte môže byť všetko zachránené.*“ Z hľadiska slovenských dejín je Popoviciho návrh zaujímavý aj preto, že ráta so samosprávnym slovenským územím. Z toho vyplýva, že slovenská

otázka sa považovala za otvorenú a bola predmetom seriózných úvah.

Z ďalších autorov federalizačných projektov treba spomenúť rakúskeho sociálneho demokrata, bibliotékara ríšskej rady Karola Rennera, ktorý svoje predstavy uverejňoval pod pseudonymom Rudolf Springer. Renner požadoval definovať rozdiel medzi štátom a národnosťou a na základe tohto odlišenia zaviesť dvojitú národnostnú a územnú správu. Zavedením národnostnej správy a uznaním národov za svojprávne jednotky štátu by sa citlivý problém vyriešil. Na úrovni národných samosprávnych celkov by podľa neho problém dvojjazyčnosti a viacjazyčnosti vyriešilo vytvorenie spoločných federácií.

S federalizačnými plánmi sympatizoval i následník trónu František Ferdinand, ktorý sa dvadsať rokov zaoberal myšlienkou prebudovania monarchie. Najprv ju chcel prebudovať na federáciu korunných krajín, neskôr na trialistický rakúsko-uhorsko-juhoslovanský štát, ktorý by smeroval k naplneniu Popoviciho projektu. Práve južní Slovania, žijúci v monarchii, mali vytvoriť protiváhu a akéhosi strážcu Uhorska. Súčasne rátať s posilnením postavenia nemadžarských národov v Uhorsku. Do okruhu jeho informátorov a prívržencov patrili osobnosti politického a cirkevného života Uhorska z radov Nemadžarov, ktorých zoskupil do Belvedérskej dielne podľa zámku vo Viedni, kde sídlil. Patril sem Slovák Milan Hodža, Rumuni Julius Maniu, Alexandru Vaida-Voievod, Chorváti Pavao Rauch, Ivan Frank a Marek Bombelles, Rakúšania Otakar Czernin, Lepold Chlumetzky, Felix Oppenheimer (politici), prof. Gustav Turba, Heinrich Funder, Karol Junker (redaktori), Maďari József Kristóffy, prelát a neskorší veľkoveradínsky biskup József Lányi, novinár György Linder. Uhorských Nemcov zastupoval Edmund Steinacker. Je zaujímavé, že k následníkovi trónu Františkovi Ferdinandovi, ktorý bol ortodoxný katolík, prenikol zo slovenských politikov práve evanjelik Milan Hodža. Svedčí to o schopnostiach M. Hodžu i o obojstrannej schopnosti prekonať konfesiónálne rozdiely v záujme riešenia situácie. Na jednom zo stretnutí s M. Hodžom a so správcom mariánskeho pútnického miesta v rakúskom Mariazellí Rupkom Rehákom sa F. Ferdinand 14. 3. 1913 vyjadril: „*Váš osud mi leží na srdci. Informujem sa o Vašom položení dopodrobna a trvám na tom, že Vášmu národu, ako aj všetkým národom Uhorska treba poskytnúť všetky potrebné podmienky národnej existencie, lebo Vy a nie Maďari ste vlastne v prvom rade základom mocnej monarchie... I môj*

Federalizačné plány následníka trónu Františka Ferdinanda

syn nosí slovenský kroj a dobre mu pristane. “ Takto sa následník trónu nevyjadroval iba pred Slovákami. V liste Maximiliánovi Vladimírovi Beckovi z 28. 8. 1900 František Ferdinand napísal: „*Už bolo dosť ľútostivej politiky. Všetkému sú v každom smere a vždy vinní Maďari a tak ako ten Riman, ktorý vždy hovoril ceterum censeo Cartago esse delendam, tak ja hovorím ceterum censeo Mađaria (Magyarien) esse delendam.*“ Inde sa vyjadril: „*Nech idú Maďari do čerta s ich privilégiami! Sú taký istý národ ako ostatné. Prečo chcú mať viac práv ako Česi, Poliaci, Rumuni a Slovinci?*“

Následník trónu
František
Ferdinand

Reformné plány následníka trónu boli známe vedúcim maďarským politikom v Uhorsku, ktorí sa ho pokúšali izolovať, zdiskreditovať a obísť pri dôležitých rokovaníach, kde úspešne pôsobili na starého panovníka Františka Jozefa I. Za stelesnenie zhubnej maďarskej politiky v Uhorsku považoval I. Tiszu. Tiszove sympatie voči následníkovi trónu tiež neboli veľké. Sám sa vyjadril: „*Ak ma František Ferdinand už ako František II. donúti, vyvolám proti nemu národnú revolúciu a posledné slovo bude patriť mne.*“ Samozrejme, je otázne, či by František Ferdinand po nástupe na trón dokázal uskutočniť svoje zámery. Iste by sa nevyhol otvorenému konfliktu s vládnucimi maďarskými liberálmi. Uspokojenie národných ambícií bolo lákavé, no určitá renesancia vienského centralizmu by asi neuspela.

František Ferdinand, A. Popovici a K. Renner videli najväčšiu prekážku v uskutočnení federalizačných plánov vo vládnucich maďarských kruhoch, ktoré vychádzali z bázy dualizmu smerom k samostatnému uhorskému štátu. Z maďarskej strany žiadal zásadnejšiu revíziu

maďarizačnej politiky iba sociológ Oszkár Jászi a úzky okruh jeho spolupracovníkov, združených v Občianskej radikálno-demokratickej strane. Podľa neho panujúca oligarchia sa bráni modernej poľnohospodárskej politike, reformám v školstve a v daňovom systéme. Namiesto toho, aby vykonávala tvorivú prácu, sústavne znepokojuje verejnú mienku štátoprávnymi otázkami a šovinistickým štváním proti národnostiam.

Federalizačné plány vychádzali zo zachovania habsburskej monarchie, prípadne predpokladali jej transformáciu, no predpokladali, že je možné udržať tento stredoeurópsky štátny útvar ako veľký celok. Naproti tomu existovali aj plány, ktoré kalkulovali so zásadnejšou zmenou stredoeurópskeho priestoru úplným osamostatnením Uhorska, prípadne vytvorením veľkej Slovanskej ríše na čele s Ruskom. Tento posledný variant počítal s prítomnosťou Ruska v strednej Európe. Predseda mladočeskej strany Karel Kramář vypracoval ešte v máji 1914 ústavu Slovanskej ríše (Slovanského zväzu). Táto veľká monarchia mala zahŕňať Ruské cárstvo, Poľské kráľovstvo, České kráľovstvo, Bulharské cárstvo, Srbské kráľovstvo a Čiernohorské kráľovstvo. Slovanská ríša mala tvoriť jednotné colné a obchodné územie, na ktorom by platila spoločná mena. Na čele tohto štátneho útvaru mal stáť cár, ktorý by v Českom a Poľskom kráľovstve menoval svojich zástupcov. Kramář presne vymedzil spoločné veci, o ktorých rozhoduje cár, vláda (ríšska rada) a parlament (ríšska дума). Jeho návrh predpokladal zavedenie povinného vyučovania ruštiny od druhej triedy obecných škôl, ruština mala byť veliacou rečou spoločnej armády. Tieto návrhy pripomínajú situáciu o niekoľko desaťročí neskôr, keď v Rusku neexistovala konzervatívna monarchia, ale komunistický režim. Kramář do Českého kráľovstva zahrnul aj Slovensko, pričom vymedzil jeho hranice. Podľa neho by išlo o „*území severního Uherska, jejichž hranice jde po středním Dunaji od Bratislavy k Vyšehradu pod Budapešti a dále po přímé linii na východ k hranici Uherské Rusi a Západní Haliče*“.

**Plán
Slovanskej ríše
Karla Kramáře**

Kým v predlitavskej časti monarchie bol ešte v roku 1907 prijatý nový volebný zákon, ktorý zaviedol všeobecné volebné právo pre mužov od 24 rokov, uhorské liberálne vlády sa k takémuto kroku neodhodlali. Právo voliť mala úzka skupina 6,1 % občanov, no bez tohto práva ostávalo 94 % občanov. Vo voľbách do uhorského snemu v júli

**Politické
pomery pred
vznikom prvej
svetovej vojny**

1910 zvíťazila liberálna Národná strana práce. Národnostný klub vyšiel z volieb citeľne oslabený, pretože do parlamentu sa dostalo iba 8 národnostných poslancov (z toho traja Slováci: Ferdiš Juriga, Pavol Blaho a Ferko Skyčák) a neboli zvolené jeho tradičné opory – M. Hodža, A. Vlad a J. Maniu. Voľby roku 1910 boli vôbec poslednými voľbami do uhorského parlamentu. Triumf liberálnej oligarchickej politiky v Uhorsku predstavovala vláda premiéra I. Tiszu (1913 – 1917). Tisza prišiel s premyslenou koncepciou vnútornej i zahraničnej politiky Uhorska. Starého panovníka Františka Jozefa uspokojil perfektne fungujúcim parlamentom a sústavne deklarovanou vernosťou myšlienke dualizmu. V zahraničnej politike sa výrazne orientoval na Nemecko, čím potvrdil kurz, ktorý rakúsko-uhorskej politike udávali jej maďarskí ministri zahraničných vecí. Nemecký cisár Viliam II. v podstate súhlasil s Tiszovou predstavou jednotného maďarského Uhorska a Nemeckého Rakúska. S touto koncepciou nesúhlasil následník trónu František Ferdinand, ktorý ju považoval za obmedzenie rakúskych záujmov. Nemecká podpora maďarských vládnych kruhov mu zväzovala ruky a znemožňovala urobiť róznejšie kroky, smerujúce k prebudovaniu dualistického systému v monarchii. Maďarskej vládnej garnitúre naklonená oficiálna politika Nemeckej ríše a osobné sympatie cisára Viliama II. voči Maďarom pomáhali Nemecku kontrolovať následníka trónu. Na tieto skutočnosti sa treba pozerat' aj v kontexte vzťahov Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Rakúsko-Uhorsko bolo pre Nemecko životne dôležitým východiskom zo stredu Európy na Balkán a odtiaľ na Blízky východ. Od roku 1867 bola Rakúsko-uhorská monarchia odkázaná na zahraničný kapitál. Jeho výška dosiahla roku 1914 10 miliárd korún, z toho 6 miliárd pochádzalo z Nemecka a 3 miliardy z Francúzska. Rakúsko-uhorské investície v zahraničí naproti tomu dosahovali iba 500 000 korún.

Kalkulácie vlády Istvána Tiszu Tiszova vláda nepodceňovala slovenskú otázku, ale pokladala ju za viac vnútornú otázku Uhorska, no za významnejšiu považovala otázku uhorských Rumunov. Súviselo to aj s úsilím zlepšiť vzťahy k Rumunskému kráľovstvu. Tisza tým chcel získať nielen sympatie Rumunského kráľovstva, ale aj posilniť vládnu líniu, oslabiť kooperáciu nemaďarských národov a v neposlednom rade prekaziť federalizačné plány následníka trónu Františka Ferdinanda. Tiszove aktivity sa vystupňovali roku 1913 po skončení balkánskych vojen, z ktorých vyšlo

posilnené Srbsko. Získaním podpory Rumunska alebo aspoň jeho neutralizáciou a získaním Bulharska porazeného v balkánskych vojnách by došlo k izolácii Srbska, ktoré mohlo byť podľa Tiszových predstáv pokorené preventívnym vojenským ťažením. Náčelník generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády Franz Conrad von Hötzendorf navrhol riešiť krízu po druhej balkánskej vojne preventívnou vojnou proti Srbsku. Proti tomu sa postavil panovník František Jozef I. i následník trónu František Ferdinand. Aj rakúsko-uhorský minister zahraničných vecí Leopold Berchtold rátal roku 1913 s reálnou možnosťou vojny proti Srbsku.

V slovenskej politike boli krátko pred začiatkom vojny aktívne dve samostatné politické strany: Slovenská národná strana (SNS) a Slovenská ľudová strana (SĽS). Nešlo o masové politické strany so širokou voličskou základňou a vlastným organizačným aparátom, ale o voľné združenia. Navyše veľa Slovákov sa angažovalo v celouhorských politických stranách, ktoré aspoň do istej miery tolerovali ich slovenské presvedčenie (napríklad ľudovej, sociálnodemokratickej, kresťansko-socialistickej). Niektoré prúdy sa ešte nevykryštalizovali do osobitných strán, ale mali veľký význam (napríklad agrárny prúd, ktorý reprezentoval M. Hodža). Slovenská politika bola diferencovaná na tábory podľa politicko-ideovej orientácie (konzervatívci – liberáli), podľa konfesionalnej orientácie (katolíci – evanjelici), podľa náhľadu na sociálnu otázku (socialisti a ich odporcovia), podľa generácií (staršia generácia – mladšia generácia). Vzťahy medzi týmito tábormi boli vyhrotené, pričom spory kulminovali práve krátko pred začatím vojny. Táto politická rozdrobenosť nevyvinutej politickej scény malého národa bola vonkajším prejavom nedostatočnej politickej kultúry, no súčasne aj netolerantnosti. V konečnom dôsledku poškodzovala záujmy Slovákov ako národného celku. To si postupne začali uvedomovať viaceré osobnosti, preto hľadali k sebe cestu bez ohľadu na politickú orientáciu v snahe určiť aspoň základné spoločné súradnice slovenského politického života.

V roku 1913 sa z iniciatívy V. Šrobára začalo diskutovať o možnostiach koordinácie slovenskej politiky a vytvorenia spoločného orgánu – Slovenskej národnej rady (SNR), v ktorom by boli zastúpené všetky slovenské politické prúdy. Teda mala platiť zásada v spoločných zásadných veciach zhoda a spoločný postup, inak mali politické prúdy

Pokus o založenie Slovenskej národnej rady

voľnú ruku. Ako vhodná inšpirácia slúžil rumunský a český príklad. Myšlienka sa ujala a osvojil si ju nový predseda SNS právnik Matúš Dula, ktorý uverejnil výzvu na založenie SNR v *Národných novinách* 11. 4. 1914. Konkrétne rokovanie slovenských politikov o vytvorení SNR sa konalo 26. 5. 1914 v Budapešti. Na rokovaní chýbali predstavitelia SĽS, no predseda tejto strany A. Hlinka listom súhlasil s cieľom porady. Podľa zachovanej zápisnice z budapeštianskeho stretnutia vieme, že prítomní sa zhodli na vytvorení SNR v záujme dosiahnutia spolupráce v oblasti jazyka, politiky a hospodárstva. SNR mala vyjadrovať navonok jednotnú vôľu slovenského národa a dovnútra dbať o spoločný postup vo veciach spoločného záujmu a o vzájomnú svornosť. Dohodlo sa, že SNR bude pozostávať z ôsmich členov a predsedu SNS. Ďalším krokom mala byť dohoda so SĽS a jej prítiahnutie k SNR. Paralelne s prípravami na založenie SNR prebiehali práce na novom programe SNS. Tento program mal byť záväzný aj pre SNR. Vo výklade k programu sa konštatuje, že Slovákov viaže s Čechmi päťstoročná literárna reč, spoločná kultúra. Preto sa hlási k „najvyššiemu kultúrnemu a hospodárskemu spojeniu“ s Čechmi. Toto programové budovanie česko-slovenskej vzájomnosti ešte nerátalo s vytvorením samostatného česko-slovenského štátu, ale vytváralo preň predpoklady. SNR sa však k aktívnej činnosti nedostala. Jej možnú činnosť prekazil príchod prvej svetovej vojny. Aj napriek tomu je zaujímavým pokusom riešiť ťažkú situáciu Slovákov v predvojnovom Uhorsku cestou vzájomného dorozumenia a spolupráce napriek rozdielnosti politických či ideových východísk.

**Sarajevský
atentát na
Františka
Ferdinanda**

Dňa 28. júna 1914 počas manévrov rakúsko-uhorskej armády v Bosne podnikli srbskí extrémisti v Sarajeve dva pokusy o atentát na manželský pár – Františka Ferdinanda a jeho manželku Žofiu. Prvý pokus o atentát bol neúspešný, druhý, vedený študentom Gavrilom Principom, sa však podaril. Následník trónu ani jeho manželka atentát neprežili. František Ferdinand istotne v srbských očiach stelesňoval nenávidenú habsburskú moc a predstavoval reálnu prekážku veľkosrbských aspirácií. Mylne ho však považovali za predstaviteľa prívržencov vojnového konfliktu so Srbskom. Následník trónu svojím odmietaním vojnového konfliktu a názormi na vnútorné prebudovanie monarchie stál v ceste aj tým nemeckým a maďarským kruhom, ktoré vojnu so Srbskom považovali za nevyhnutnosť, prostriedok pacifiká-

cie v exponovanom priestore a následníkov rekonštrukčné plány za reálne ohrozenie nemeckého a maďarského živlu v Strednej Európe. Atentát na Františka Ferdinanda poslúžil tým silám na strane ústredných mocností a Dohody, ktoré videli reálne východisko z permanentnej krízy na Balkáne vo vojnovom konflikte. Slovenskí politici a vôbec predstavitelia nemaďarských národností v Uhorsku si dobre uvedomili stratu Františka Ferdinanda. Medzi vencami v kaplnke viedenského Burgu, kde boli vystavené rakvy zavraždeného následníka trónu a jeho manželky, bol i veniec s nápisom: „Stratenej nádeji – hlboko skormútení Slováci.“ J. Kristóffy neskôr napísal, že tragická smrť následníka trónu znamenala súčasne stratu dôležitej integračnej osobnosti, spájajúcej sily a súčasne zánik nádeje na zmenu a preorientáciu silnejúcich odstredivých tendencií národnostných politikov.

2. Vo vojnovom víre

Po rakúsko-uhorskom ultimáte srbskej vláde z 23. júla 1914 a srbskej odpovedi, ktorú Rakúsko-Uhorsko označilo za nedostatočnú, vyhlásilo Rakúsko-Uhorsko mobilizáciu a 28. 7. 1914 vypovedalo Srbsku vojnu. Na rakúsko-uhorskú mobilizáciu odpovedalo Rusko čiastočnou a vzápätí aj úplnou mobilizáciou, čím dalo jasne najavo, že stojí na strane Srbska. Tento krok Ruska považovalo Nemecko za nepriateľský, preto 1. 8. 1914 vypovedalo vojnu Rusku. Začala sa prvá svetová vojna. V predstavách vládnucich politikov v Rakúsko-Uhorsku mala vojna priniesť rýchle víťazstvo a definitívnu porážku nepriateľských síl, ktoré – ako sa nazdávali – znepokojovali život zvonka i znútra. Preto sa vojna považovala za rýchle a účinné riešenie. Veľkolepé manifestácie za vojnu so slávnostnými príhovormi rečníkov a nadšenými výkrikmi *Éljen a háború!* (Nech žije vojna!) boli divadlom, ktoré prilákali obyvateľov slovenských miest bez ohľadu na národnosť. Je zaujímavé, že vojnovému ošiaľu podľahli aj opoziční maďarskí politici, ktorí si zrejme uvedomovali, že prehratá vojna by mohla priniesť zásadnú zmenu a reálny zánik integrity Uhorska. Uhorská vláda I. Tiszu pripravila pacifikáciu Uhorska v prípade vojny ešte pred jej začiatkom. Ešte v roku 1912 boli prijaté tzv. vojnové zákony a v ďalšom roku zákon 34/1913, ktorý rozšíril postih za delikty, namierené proti panovníkovi a dynastii. 23. 7. 1914 začalo v Uhorsku platiť nariadenie

**Reakcia
spoločnosti
na vznik vojny**

o zrušení slobody zhromažďovania a prejavu. Tlač podliehala prísnej cenzúre. Utlmil sa aj politický život. Parlament prestal zasadať. Predsedníctvo SNS, aby utlmilo rastúce perzekúcie Slovákov, zaujalo 5. 8. 1914 lojálne stanovisko s uhorskou vládou. Začala sa politika pasivity. Jej účelom bolo stiahnuť sa do úzadia a zbytočne neodráždiť vybičované uhorsko-vlastenecké a vojnové nadšenie a súčasne sa vyhnúť prípadným požiadavkám zo strany uhorskej vlády. Aj napriek týmto krokom neboli viacerí Slováci ušetrení perzekúcií.

**Perzekúcia
uvedomelých
Slovákov**

Predseda vlády I. Tisza reálne rátal s tým, že územia obývané ne-maďarskými národnosťami sú rizikovými oblasťami, kde by sa mohli vyskytnúť prejavy nesúhlasu. Preto sa vojnové nadšenie využilo na odstránenie nepohodlných osôb. Tento úder zasiahol aj povedomých Slovákov. Ich perzekúciou sa oslavoval triumf nad „vnútornými nepriateľmi“ a „panslávmi“. Za novinové články, nevhodné výroky, prejavy sympatií s Rusmi a Srbmi, alebo podozrenie zo špionáže sa do väzenia dostalo viacero známych slovenských aktivistov, napríklad Ivan Dérer, Jozef Gregor-Tajovský, Milan Hodža, Janko Jesenský, Rudolf Markovič. Trestne stíhaný bol aj historik Július Botto za jeho dielo Krátka história Slovákov a Jozef Škultéty za Veniec slovenských národných piesní. Politickí väzni zo Slovenska boli umiestnení najprv v Bratislave, neskôr v maďarskom Szombathelyi. Tak sa v októbri 1914 ocitlo vo väzení z politických príčin asi 600 Slovákov. Prenasledovanie a zastrašovanie sa prejavovalo aj v tom, že mestská luza dostala voľnú ruku v akciách proti slovenským národovcom. Tí boli fyzicky a slovne napádaní, oplŕúvaní, dochádzalo k vytlkaniu okien i k plieneniu ich bytov. Symbolom prenasledovania sa stal katolícky kňaz v Donovaloch Jozef Kačka. Spolu s tamojším notárom Jozefom Messerschmidtom presviedčali zmobilizovaných vojakov, aby nebojovali na fronte proti Slovanom, ale aby využili možnosť a dali sa zajat'. Okrem toho obaja odhovárali ľuďom, aby nepodpisovali vojnovú pôžičku, lebo Rakúsko-Uhorsko vojnu prehrá. Pokiaľ ide o štátoprávne usporiadanie v budúcnosti, opierali sa o predstavu spoločného poľsko-česko-slovenského štátu. J. Kačka bol obžalovaný z vlastizrady a v Košiciach odsúdený na trest smrti obesením. Neskôr však dostal milosť a trest bol zmenený na 15 rokov väzenia v Leopoldove. J. Messerschmidta pred väzením a súdom zachránila duševná choroba. Evanjelický kňaz Ján Maliarik, ktorý pôsobil vo Veľkých Levároch, neostal ľahostajný

k vojne. Ešte pred jej vypuknutím písal významným politikom v Európe, aby zabránili vojnovému besneniu. Po jej vypuknutí zasa písal korunovaným i nekorunovaným hlavám Európy a sveta, aby zastavili nezmyselné zabíjanie. Hlásal mierovú spoločnosť bez násilia, nárok každého národa na slobodu a zrušenie armád. Usiloval sa zvolať mierovú konferenciu do Krakova a do Ríma. Štátna vrchnosť i adresáti ho však považovali za čudáka a pomätenca. Za svoje aktivity ho vyšetrovala polícia. Vo februári 1916 odcestoval do Prahy, kde divadelnému obecenstvu počas prestávky opery Richarda Wagnera Valkýra prečítal svoje protivojnové posolstvo. Čakal ho vojenský súd, no nakoniec bol vyhlásený za choromyseľného a internovaný v pražskej psychiatrickej klinike, odkiaľ sa dostal až koncom roka 1917. Perzekúcia Slovákov nadobudla široké rozmery. V tejto vypätej atmosfére očakávania ďalších „martýrov“ národnej veci sa ľahko šírili aj zveličené chýry. Medzi Slovákov v Amerike sa tak dostala správa, že slovenský poslanec Uhorského snemu Ferdiš Juriga bol odsúdený na smrť a popravený. V novinách vychádzali nekrológy, ktoré si pripomínali jeho pamiatku. Napríklad *Národné noviny* v Pittsburghu 10. 9. 1914 napísali: „*Po tieto dni dostali sme správu, že rev. Ferdiš Juriga, vyslanec a farár, nie je viac medzi živými. Vojenský súd odsúdil ho na smrť dňa 12. augusta 1914 a hneď na to chladné gule vojenských pušiek preryli jeho statnú hrud' a zastavili tlkot jeho šlachetného srdca. Hľa, martýr, oduševnený Slovák, bojovník za slobodu, za pozdvihnutie práv svojho ľudu, hrdinský pyká za pravdu, pre svoje presvedčenie i svojim životom a svojou krvou pečatí blahodarnú, v prospech slovenského ľudu konanú prácu.*“ Juriga nezomrel, žil ešte 36 rokov a aktívne zasahoval do diania na Slovensku.

Na základe mobilizačného rozkazu muselo z dnešného územia Slovenska narukovať asi 400 000 mužov. Z obcí a miest muselo priemerne narukovať až 70 % mužov v brannom veku (v niektorých obciach, ako napríklad v Sučanoch pri Martine, to bolo až 90 % mužov). Slovenskí vojaci tvorili asi 4 % z takmer deväťmiliónovej rakúsko-uhorskej armády. Slúžili pri všetkých typoch zbraní a dostali sa na rôzne fronty prvej svetovej vojny. Jednotlivé pluky a prápory boli národnostne premiešané, no v niektorých počet Slovákov prevažoval. Najviac ich bolo zaradených v Trenčianskom 71. pešom pluku (80 % Slovákov), v Bratislavskom 72. pešom pluku (65 % Slovákov) a v

**Slováci
na frontoch
prvej svetovej
vojny**